

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ДІЙОВА ОСОБА НАЦІЄТВОРЕННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

РУДАКЕВИЧ ОКСАНА М. (м. Тернопіль)

Copyright © 2014

УДК 168.522

*Він горів як світильник ясний за свій український народ,
горів за його долю нещасливу, ...
горів показуючи і його правдиву путь,
і його достойне місце серед інших народів...*

Іван Огієнко

Парадоксально, але навіть в XXI столітті українці, як і впродовж попередніх віків, змушені виборювати незалежність та доводити свою ідентичність. Надзвичайно прикро, що і сьогодні маємо “національно нейтральну” інтелігенцію, комплекс національної неповноцінності, почуття меншовартості, безліч прикладів нехтування рідною мовою. — Чому з’явилась ця духовна убогість в українського народу? Чи маємо зараз дійсно національно свідому інтелігенцію? Відповіді на ці питання шукаємо доволі довго уже в новітній історії українців.

За часів давньої Київської та Галицько-Волинської держави почали створюватися стани, які при нормальному розвитку держави могли б перетворитись у класи: боярство, духовенство, міщанство і селянство. Татарське, а пізніше польське лихоліття успішно припинили соціальний розвиток українського народу і повернули його знов у примітивну стан. Найважливіше вирішальне значення в цьому мав занепад Київської та Галицької держав. З цього часу український народ постійно знаходиться у становищі бездержавності. Тому на українських землях панують “цікаві” процеси: монархія та весь суспільний апарат — неукраїнські; великі землевласники — також чужі; українське міщанство спочатку заявляє про своє існування, а пізніше бідніє і вироджується або асимілюється. І всі ці процеси прискорила релігійна асиміляція, а точніше церковне підпорядкування російській православної церкві; тому як наслідок — “своя не своя земля”.

І чомусь “найкращі, найздібніші особистості, лише відійшовши від свого села і скинувши “свитку”. скидали з себе свою українську національність. Недостатність національного самоусвідомлення, немов по загорваному колу, з покоління в покоління приглушувала бажання державності” [10, с. 332]. Так, криза української державності закорінилась у свідомості людей, котрі з українців поступово стали “малоросами”. Українським залишилось лише селянство, хлібороби. З цього середовища вийшло українське козацтво. Поступово відбувалося злиття церковно-християнських та світсько-старослов’янських чинників у формуванні традиційного народного ідеалу людини, яка поєднує глибоку релігійність та патріотизм, коли Бог і Батьківщина є найвищими цінностями. Саме ці риси уособлював у собі козацький ідеал. Відважний лицар і мужній “вояка, котрий готовий віддати життя за найдорожче для нього — честь, славу і віру” [2, с. 199].

Створений на Січі державний лад повністю відповідав традиціям українського народу, але козацька старшина, не маючи міського українського простолюдина, не змогла протистояти чужим політичним і культурним впливам, і втратила державність. Але, незважаючи на безпрецедентний тиск урядових кіл Російської імперії з метою знищення ознак української автономії, українська еліта зберегла до кінця ХУІІІ ст. певні форми етнічного самоусвідомлення. Але скасування гетьманства, зруйнування Січі, запровадження кріпацтва — соціальний устрій імперії був цілком поширений на успадковані української елітою території. Окрім цього, почався процес заселення степової частини іммігрантами, і як результат у цей час не можна говорити про українську еліту як про єдиний масив, а лише про її розрізнені частини. Незважаючи ні на що, українська еліта все ж таки існувала, її становище нагадувало літаргічний сон.

Французька революція розбудила не лише Європу, вона розбудила і українську еліту. Розпочався процес національного становлення європейських народів. Нова європейська еліта готувалася до сутички із старими феодальними структурами. Визначилась і головна умова перемоги — оволодіння “народом”, перетворення його на громадянське суспільство. Національні засади нового часу висловив італійський революціонер Манчіні: “Кожна нація — держава” [6, с. 211].

Коли нова європейська еліта остаточно визначилась у своїх цілях та їх засобах, стало очевидним те, що кожна держава має свої національні інтереси, котрі зовсім не суперечать інтересам сусідів. Так появилось об'єднання “Молода Європа, в яке входили “Молоді” Італія, Франція, Німеччина, Польща, Чехія... Особливо подібними, а тому близькими в цьому “театрі націєтворення” були проблеми недержавних народів Центрально-Східної Європи, слов'янських народів. Гердерові “Ідеї до філософії історії людства мали великий вплив на самоусвідомлення даних спільнот. Слова німецького філософа “Слов'янські народи займають на землі більше місця, ніж в історії” стали своєрідним каталізатором розбудови національної ідеї у поляків, чехів, словаків, українців. Появились твори Адама Міцкевича, Яна Коллара, Францішека Палацького, Тараса Шевченко та Івана Франка та ін. Культурна індивідуальність як єдино можлива форма суспільного існування стала основою схеми націєтворчого процесу, запропонована чеським дослідником М.Грохом, чия думка для українських науковців однією з перших передала Оксана Забужко.

За цією схемою становлення нації: “А” – **академічний етап**, коли національна спільнота виокремлюється як предмет наукового дослідження; представники інтелектуальної еліти науковим шляхом обґрунтовують осібність нації на основі з'ясування самотніх етнічних ознак; “В” – виразниками та носіями “національної ідеї” стають ширші кола інтелігенції – літератори, музиканти, діячі освіти, преси... сформоване попереднім етапом уявлення про національну окремішність знаходить ширше коло прихильників, засобами художньої творчості, літератури ця ідея, виходячи за межі кола інтелігентів, прищеплюється народові; це так званий **культурницький етап**; “С” – національна свідомість народу, будучи достатньо сформованою, набуває значного поширення; розпочинається масовий рух за політичні права нації; він характеризується створенням політичних партій, котрі визнають себе націоналістичними; це – етап **політичного націоналізму**. Натомість “малі народи” – ті, що не посідали ні власного адміністративно визначеного політичного утворення, ні сильної й неперервної професійно-культурної традиції в рідній мові, ні... повної виробленої соціально-класової структури, тобто власного правлячого класу – вони мусіли послідовно “переходити через етапи “А”, “В”, “С” [3, с. 44].

Модель українського націєгенезу відрізняється дещо збільшеним етапом “В”, (хоч і цей етап потрібно розглядати як еволюційний процес), бо саме тоді появилася нова еліта, протонаціональна, котра осмислює заново свою культурно-історичну спадщину й активно включається в процеси національного самовизначення, розпочинаючи цей процес з пробудження національної свідомості. Пожвавлення інтересу до традицій української духовної культури, історії, фольклору викликало низку указів царського уряду про заборону всього українського – мови, книгодрукування, театральних вистав, навіть пісні. Діячі громадівського руху, намагаючись протистояти цим заборонам, творили українську духовну культуру: засновували журнали, де публікували твори українського письменства, недільні школи, товариства з вивчення історії і фольклору, писалися історичних та літературознавчі дослідження, а загалом нове світобачення, центром якого є самотній “дух народу”. Так утверджувалася думка своєрідності призначення та виняткове місце кожного народу у світовій цивілізації. Культивувалася ідея самоцінності нації як збірної одиниці. У цей період еліта намагалася якнайповніше осягнути глибини своєї історичної пам'яті.

Центральною постаттю в цих процесах, духовним символом, епіцентром національної честі став Тарас Шевченко. „З бігом часу Т. Шевченко став для нас поетом пошана до якого перетворилася на всенациональну... Він перетворив і далі перетворює український народ на політично й національно дозрілу націю... Він дав нам усім національну політичну ідеологію”, – так оцінив значення постаті Кобзаря для українців Іван Огієнко [7].

Сучасні науковці визнають, що його творчість як у ХІХ столітті, так і сьогодні, є домінантою об'єднання української нації та дієвим засобом утвердження державності України:

*“Обніміться ж, брати, мої
Молю Вас, благаю!..”* [12].

Поет став серцевиною українського національного духу. В його особі сконцентрувалися Розум, Добро, Дух українства. Він жив і творив для України. Ця ідея проходить лейтмотивом майже у всіх його творах:

*“Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте
В останню тяжкую мить,
За неї Господа моліть...”* [12].

Шевченкова любов до України не є абстрактним почуттям до омріяного ідеалу. Це любов до конкретного народу, “людей закованих моїх...”, у силу якого поет глибоко вірить:

*“Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая...”* [12].

Для поета земля України, її народу не були лише територією проживання та населенням. Це складники єдиного поняття – українська нація, основою якої є українська культура. Патріотичні почуття Шевченка поєднують прагнення і світовідчуття простого люду, його могутню життєву енергію. Поет приносить нову героїчну духовність та національно-державницький світогляд. “Муза Шевченка, – писав М. Костомаров, – роздирала завісу..., і страшно, солодко і болюче, і п’янюче було заглянути туди! Тарасова муза порвала якийсь підземний закляп, вже кілька віків замкнений багатьма замками...” [4, с. 403].

Геніальний поет прийшов до свого народу як пророк. За словами В. Горського, – “Шевченко... перебирає на себе функцію репрезентанта духовних цінностей народу, носієм яких було передусім селянство. З іншого боку, своєю творчістю він звертається до вищих кіл суспільства, але сам не стає часткою їх” [1, с. 164]. Це стало можливим завдяки ототожненню себе з Україною. Гірка реальність, лиха доля України ставила питання: “Мій краю прекрасний... Хто тебе не мучив?” Сучасний стан України поет осмислює в категоріях добра, зруйнованого гріхом; і зла, що ввійшло в історію України в особах панів і царів. У суспільній сфері Шевченко бачив соціальну нерівність, політичну тиранію, національний гніт. В царині моралі його вражає викривлення давніх народних традицій та уявлень про вірну любов, родинне щастя, та людську гідність. Врятує лише Бог, тому Шевченко закликає:

*“Молітьсь Богові одному
Молітьсь правді на землі
А більше на землі нікому
Не поклонітьсь...”* [12].

Кобзар наголошував, що потрібна національна гідність і єдність для того, щоб вибороти омріяну Волю. Тому прозвучало: “Розкуйтеся, братайтеся!” Це вже не прохання співати, танцювати, чи говорити українською мовою. Це чітко висловлене бажання бути повноправним господарем у власному домі.

*“В своїй хаті – своя правда
І сила, і воля”* [12].

І що найголовніше – Шевченко дав українському народові повне розуміння нації як духовно-ідейної спільноти “живих, мертвих і ненароджених” – минулого, сучасного і майбутнього, однієї великої родини, зауважив М. Семчишин. Соціально-кріпацька свідомість поета зумовлена його походженням, переродилася в процесі його духовного зростання в національно-державну свідомість. Його твори висловлюють ідеї повного національного і соціального визволення України. Цей посправжньому націоналістичний світогляд навіть тимчасово не затьмарювала інша ідейна концепція. Така розповсюджена в цей історичний період ідея слов’янофільства ні на хвилину не зачіпала поета. Будь-яке об’єднання України з Московією вів вважав за найбільше нещастя України, за джерело її національного гноблення [11, с. 263] Справедливо зауважив Юліан Охримович, що в ранніх своїх творах Шевченко захоплюється боротьбою козаччини з татарами, турками і Польщею, в пізніх поезіях ця тема зникає майже зовсім і на перше місце виступає Росія та боротьба українського народу проти Москви. Не дивлячись на поетичний романтизм, Шевченко був далеко більшим реалістом, ніж його сучасники. Сьогодні і майбутнє мало в нього рішучу перевагу над минулим. Тому сучасний гнобитель України витіснив собою всіх інших попередніх.

Ю. Охримович наголошує, що Шевченко у передмові до “Гайдамаків” жаліє, що слов’янські діти впивалися кров’ю і пізніше на знак примирення простягає полякам руку до згоди. Крім того, знаємо, що поет надзвичайно поважав Міцкевича, товаришував з деякими польськими письменниками української школи.

Зовсім іншим було його ставлення до Росії як держави. Ю. Охримович пише: “Ненависть до Москви переходить всі його твори, і ми не знаходимо ні одної поезії, де Шевченко подав би хоча натяк до згоди з москалями” [8].

Він закликає до революційної боротьби з тиранією: “Щоб збудити химерну волю, треба миром громадою обух сталить”. І цей заклик звучить, немов ще один “Заповіт”. І цілком справедливо зауважив Є. Маланюк: “Під звуки національного гімну, що в нім пурпурово яріє історично-шевченківське “покажем, що ми браття козацького роду” йшли від 1917 року в кривавий бій сотні та тисячі тих, в яких серці співало полум’я його духа, сотки і тисячі воскресених Шевченком у ХХ ст. “лицарських синів” та козацьких дітей [5]. Основи закладені

Кобзарем в генетичний код українця, а саме: самотність культури, мови, психологічна спільність, історична суспільна пам'ять та мораль, і формування цілісного підходу до державно-політичних подій саме з таких позицій сприяло збереженню особистості етносу, його виживанню в умовах дискримінації панівними режимами та подальшому розвитку як національного організму. “Чим більше людина інтелектуально обдарована й розвинена, тим яскравіше із більшою силою виступають особливості її національної вдачі, – зауважив дослідник української свідомості А. Річинський. Тому геній завжди, з психологічного боку, є глибоко національним і тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти позбавлені національних прикмет” [9, с. 162]. “Шевченківська людина” – саме цей тип став моральним ідеалом для української інтелігенції: “Та людина відверталася від старосвітського поміщицтва, від отупіння в достатку; ... вона, та нова людина чекала апостолів правди й науки не для поринання в забуття, але для перетворення світу й життя на основі, нового, праведного закону....” [13, с. 64].

Філософсько-ідеологічне основою для формування такого потужного феномену, як творчість Т.Г. Шевченка, був впливом німецького етнографічного та італійського революційного романтизму, чеська та словацька модель традиції державності з етнографічною особистістю народу (тяглість і спадкоємність державницьких та етнографічних традицій) та невтомна боротьба поляків за відновлення своєї державності (поч. ХІХ ст.) Поряд із польським месіанізмом, великим був вплив і такого зовнішнього чинника, як російський месіанізм, що виступав у вигляді протидії та водночас активізуючої сили. Все це, безсумнівно, стало надихаючим прикладом для утвердження ідеї як культурної, а пізніше і політичної незалежності.

Історична пам'ять, відчуття єдності індивіда з духовно-культурною спільністю, відповідальність та обов'язок перед нею керували діями найкращих синів та дочок України у другій половині ХХ століття спонукають до активної діяльності, навіть боротьби за самозбереження та самотній розвиток. Але і сьогодні в ХХІ столітті, коли вже понад двадцять років існує держава Україна позбавлена, на жаль, українського духу, для того щоб змінити існуюче становище потрібно знов і знов звертатися до геніального Кобзаря.

1. Горський В. Історія української філософії / В. Горський. – К. Наукова думка. 1997.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, 1991.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст / Оксана Забужко. – К.: Основи, 1993.
4. Костомаров М. Твори в 2-х томах / М. Костомаров. – К., “Дніпро”, 1967. – Том 2.
5. Маланюк Є. Книга спостережень / Євген Маланюк. – К.: “Атіка”, 1995. – 236 с.
6. Націоналізм. Антологія. Упор. Проценко О. Лісовий В. – К., Смолоскип, 2000.
7. Огієнко І. Тарас Шевченко / Іван Огієнко. – К, Наша культура і наука, 2002. – 438 с.
8. Охрімівич Ю. Розвиток української національно-політичної думки: від поч. ХІХст. До М. Драгоманова / Юрій Охрімівич. – Л., Новітня бібліотека, 1922.
9. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / А. Річинський. – Володимир-Волинський, 1932.
10. Рудницький С. До основ українського націоналізму // Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, Світ. – 1994.
11. Семчишин М. Тисяча років української культури і історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К., А.Т. “Друга рука”. 1993.
12. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К., Дніпро. – 1965.
13. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954.